

TALABALARNING INTELLEKTUAL-KOGNITIV SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Otepbergenov Jetkerbay Saqbergenovich
dotsenti, p.f.f.d. "Informatika o'qitish metodikasi" kafedrası
Nukus davlat pedagogika instituti,
Qoraqalpog'iston, Nukus

REZYUME. Maqolada ta'limni sifat bosqichiga ko'tarish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biriga aylanayotgan bugungi kunda ta'lim tizimga raqamli texnologiyalarni olib kirish muhim ahamiyat kasb etishi ta'kidlangan holda ushbu jarayonlarga bo'lajak pedagog-o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash masalasi tahlil etilgan. Bunday ayniqsa ularning kognitiv, ya'ni ularning o'z sohasini yaxshi bilishi hamda intellektual, ya'ni aqliy salohiyatga ega bo'lishi muhim ahamiyat kasb etishi ilmiy tahlil etilgan. SHu bilan bir qatorda maqola intellekt nazariyasi tahlil etilgan holda bugungi kunda talabalarning intellektual-kognitiv salohiyatini oshirish ilmiy-pedagogik muammo ekanligi ilmiy asoslangan.

Tayanch so'zlar: intellekt, salohiyat, kognitiv bilim, intellektual-kognitiv salohiyat, ta'lim tizimini raqamlashtirish, bo'lajak pedagog-o'qituvchilar, intellekt nazariyasi.

РЕЗЮМЕ. В статье анализируется вопрос с акцентом на важную значимость внедрения цифровых технологий в систему нынешнего образования, который становится одним из приоритетных задач государственной политики по продвижению образования на качественный уровень, подчеркивающий профессиональную подготовку будущих педагогов-учителей к этим процессам. Научно проанализировано, что такое важное значение имеют их когнитивные, то есть их высокое знание своей сферы, а также их интеллектуальные, то есть умственные потенциалы. Вместе с этим, анализируя теорию интеллекта, в статье научно обоснована научно-педагогическая проблема повышения интеллектуально-когнитивного потенциала студентов в нынешнее время.

Ключевые слова: интеллект, потенциал, познавательные знания, интеллектуально-познавательный потенциал, цифровизация образовательной системы, будущие педагоги-педагоги, теория интеллекта.

SUMMARY. The article analyzes the issue of professional training of future teachers for these processes, emphasizing the importance of introducing digital technologies into the education system today, when raising education to a quality level is becoming one of the priority tasks of state policy. It is scientifically analyzed that it is especially important for them to be cognitive, that is, to know their field well, and to have intellectual, that is, mental potential. Moreover, the article analyzes the theory of intelligence and scientifically substantiates that increasing the intellectual and cognitive potential of students today is a scientific and pedagogical problem.

Key words: intelligence, potential, cognitive knowledge, intellectual-cognitive potential, digitization of the educational system, future pedagogues-teachers, theory of intelligence.

Jahonda qabul qilingan "insonning butun hayoti davomida ta'lim olishi" g'oyasi yurtimizda ta'lim sohasidagi asosiy printsiplaridan biri sifatida belgilanishi [1] o'z-o'zidan har bir shaxsning intellektual salohiyatini rivojlantirib borishini talab etadi. Chunki XXI asr inson kapitaliga bo'lgan ijtimoiy buyurtmani vujudga keltirmoqda. Ayniqsa, yoshlarga samarali ta'lim va

tarbiya berishda muhim rol o'ynaydigan pedagog-kadrlarning intellektual-kognitiv salohiyatini oshirish alohida ahamiyat kasb etadi.

"Intellektual-kognitiv salohiyat" tushunchasini ilmiy-pedagogik fenomen sifatida tahlil etish uning tarkibini tashkil etuvchi "intellekt nazariyasi", "kognitsiya nazariyasi" va "salohiyat nazariyasi" masalalarini alohida ilmiy-pedagogik jihatdan o'rganishni talab etadi.

Ilm-fanda intellekt nazariyasi asosan kreativlik va ijodkorlik bilan bog'liq holda tahlil etilgan. Aytish joizki, intellekt masalasi asosan psixologik jihatdan o'rganilgan bo'lib, bu borada CHar'z Spirmenning "Intellektning ikki omilli nazariyasi" (umumiy va spetsifik), Xorn Kerrol Kattelning uch darajali modeli, Govard Gardnerning "Intellektning ko'p darajali nazariyasi", Robert Sternbergning "Intellektning uchlik nazariyasi" (analitik-komponentli, tajriba-ijodiy, amaliy-kontekstual), Djoy Pol Gilfordning "Intellekt strukturasi modeli" nazariyasi (operatsiya, mazmun, natija), Mayk Andersonning "Intellekt va kognitiv rivojlanish nazariyasi" singari nazariyalar shakllangan. Mazkur nazariyalarning o'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, psixolog olimlar tomonidan mazkur fenomenga turlicha yondashuvlar shakllangan. Bu esa o'z navbatida "intellekt" tushunchasi keng qamrovli tuguncha ekanligidan dalolat beradi. Lekin intellekt bilan shug'ullangan olimlar tomonidan uning qo'yidagi jihatlari bo'yicha yaxlit fikrga kelganligini ko'rish mumkin. YA'ni, intellekt insonlarga qo'yidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- mantiqiy va ratsional fikrlash,
- turli xil muammo va masalalarni echish,
- ijtimoiy me'yorlar, urf-odat va an'analarni anglash va tushunish,
- turli xil vaziyatlarni tizimli tahlil etish,
- o'zining hayotiy tajribalari asosida o'qish va hayotiy muammolarni hal etish va h.k.

Aynan bu kabi hususiyatlarni bo'lajak pedagog-o'qituvchilarda shakllantirish ta'limning sifatini oshirishga xizmat qiladi. Chunki bugungi pedagog-o'qituvchilarning oldiga qator vazifalar belgilangan. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim tug'risida"gi Qonunida "pedagog-o'qituvchilar o'quv mashg'ulotlarini sifatli o'tkazishi; axborot-

kommunikatsiya texnologiyalaridan, o`qitish va tarbiyaning ilg`or hamda innovatsion shakllari va usullaridan foydalanishi; ta`lim oluvchilarning psixologik va o`ziga xos xususiyatlarini, jismoniy va ruhiy salomatligini, fiziologik rivojlanishini hisobga olishi, jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo`lgan shaxslarni o`qitish uchun shart-sharoitlar yaratilishiga e`tibor qaratishi lozimligi» singari majburiyatlari belgilangan [1]. Bu kabi majburiyatlarni bajarishda, albatta, bo`ljak o`qituvchilarning talabalik davridan boshlab intellektual-kognitiv salohiyatini rivojlantirib borish maqsadga muvofiqdir.

Kognitivlik masalasi ham psixolog va pedagog olimlar tomonidan shuningdek, tibbiyot sohasida ham ilmiy jihatdan o`rganilmoqda. Ayniqsa, pedagogik jihatdan uning turli qirralari tahlil etilgan. Masalan, A.S.Kats [6], Vyazovova E.V. [5], D.V.Dudko [5], M.T.Mirsolieva [8], N.A. Muslimov [9], M.D.Pardaeva [12], J.S.Otepbergenov [11] singari olimlar tomonidan kognitivlikning turli qirralari tahlil etilgan. Masalan, A.N.SHamov umumiy o`rta ta`lim maktablarida o`zga tillar leksikasini o`rganishga kognitivlik yondashuvni modellashtirish masalasini ilmiy jihatdan o`rgangan [15] bo`lsalar, U.SH.Begimqulov [2], O.G`.Davlatov [4] singari olimlar esa ta`lim tizimiga kompetentsiyaviy yondashuvni amalga oshirishda pedagoglarning o`quv-bilish faoliyatini va kognitivlik kompetentligini rivojlantirishning didaktik asoslarini tahlil etishgan. Ilmiy izlanishlarning natijasi ularoq kognitiv pedagogika sifatida pedagogika fanining alohida tarmog`i sifatida ajralib chiqmoqda. Bunga S.F.Sergeev, M.E.Bershadskiy, O.M.CHorosavay singari olimlarning umumiy tahriri ostida tayyorlangan monografiyasini [13], B.A.Кыдырова [7] ilmiy ishlarini misol qilib olishimiz mumkin.

Olima Z.R.Muxamadieva o`zining ilmiy izlanishlari jarayonida bo`ljak mutaxassislarda intellektual-kognitiv salohiyatini rivojlantirish oliy ta`lim muassasalarining dolzarb vazifalaridan biri ekanligini alohida ta`kidlagan holda uning qo`yidagi holatlar bilan bog`liq ekanligini bildiradi. Bular:

- iqtisodiy omillarning rivojlanishga ta'sir etuvchi omillarning asosiysi – bu intellektual maxsulotlar hisoblanadi. Mulk shaklining asosiy kaliti esa intellektual-kognitiv komponentlardir. Aynan intellekt va kognitsiya ilm bilan ishlab chiqarishning rivojlanishini, xalqaro jarayonlarda davlatning o'rnini belgilab beradi,

- intellektual-ijodiy va kognitiv maxsulotdorlik jamiyatning regressiv chizgilariga, uning destruktiv tendentsiyalariga qarshi turadigan mexanizm hisoblanadi,

- atrof-muhitda sodir bo'layotgan hodisa va voqealarga inson o'zining intellektini qo'llash orqali tahlil qila olsa va baholasa uni boshqalarning manipulyatsiya qilishining oldini olish imkoniyati kengayadi [10].

Demak, talabalarning intellektual-kognitiv salohiyatini rivojlantirish bugungi davr talab etayotgan raqamlashtirilgan sharoitga mos kadrlarni tayyorlashga asos bo'lib xizmat qiladi. Chunki raqamlashtirish nafaqat bugungi kun chaqirig'i, balki ta'lim sohasidagi eng yirik muammolarni hal etishning samarali ta'sirini ko'rsatadigan, insnlarning shaxsiy va kasbiy hayotida muhim o'rinni egallaydigan transformatsion jarayon hisoblanadi. Lekin shunga qaramasdan raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga olib kirish, ulardan samarali foydalanish bo'yicha jahon miqyosida qator muammolarning yuzaga kelayotganligi aniqlangan. Shulardan biri – bu oliy ta'lim tiziga raqamli texnologiyalarni joriy etishga xalaqit qilayotgan bar'erlar hisoblanadi. Olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bu kabi bar'erlar ikkita yo'nalishda ko'zga tashlanayotganligi e'tirof etilgan [14]. Bular:

1. Ijtimoiy-iqtisodiy yo'nalishdgi bar'erlar (raqamli transformatsiya bo'yicha strategik rejalarning yo'qligi, raqamli texnologiyalarni joriy etishga resurslarning etishmasligi, OTMlarda IT-infrastrukturaning etarlicha rivojlanmaganligi va h.k.)

2. Pedagogik-psixologik yo'nalishdgi bar'erlar (raqamli texnologiyalarni qo'llashga doir ko'nikma va malakalarning etishmasligi, yangi texnologiya va innovatsiyalarni ta'lim jarayoniga olib kirishga doir qiziqmshning so'stligi, pedagoglar va

talabalar o`rtasida raqamli texnologiyalarni ta`lim jarayoniga olib kirishning qiyinligi haqidagi tushunchalarning shakllanganligi, ular uchun yaratilib dasturga aylanib qolgan konfort zonadan chiqib ketishga bo`lgan xoxishning yo`qligi va h.k.).

Ko`rsatib o`tilgan bar`erlarning ikkita turi ham bugungi kun talabalaridan informatsion-kommunikatsiya va innovatsion texnologiyalardan ta`lim jarayonida samarali foydalanishga doir ham bilim, ya`ni kognitiv salohiyatni hamda intellektual, ya`ni aqliy salohiyatini talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. (23.09.2020) // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020., 03/20/637/1313 – сон.
2. Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти: пед.фан. док. ... дисс. – Тошкент, 2007. – 305 б.
3. Вязовова Е.В. Формирование когнитивной компетентности у учащихся на основе альтернативного выбора учебных действий (на примере обучения математике). – Нижний Тагил, 2009. – 140 с.
4. Давлатов О.Ф. Талабаларда ахборот хавфсизлигини таъминлаш компетентлигини тарихий-маданий мерос воситасида ривожлантириш: педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). ...дисс. – Тошкент, 2018. – 177 б.
5. Дудко Д.В. Когнитивная компетентность личности будущего педагога и динамика ее формирования //Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – Вып.63. 2008. – № 2. – С.63-67.
6. Кац А.С. Когнитивные стили современных педагогов: от дефиниции к реализации. //Вестник Чувашского государственного педагогического университета им. И.Я.Яковлева. – 2020 №3 (108). – 176-182 стр. <https://cyberleninka.ru/article/n/kognitivnye-stili-sovremennyh-pedagogov-ot-definitsii-k-realizatsii>
7. Кыдырова Б.А. Когнитивная педагогика: основные проблемы и возможности. <https://cyberleninka.ru/article/n/kognitivnaya-pedagogika-osnovnye-problemy-i-vozmozhnosti>
8. Мирсолиева М.Т. Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг касбий компетентлигини ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш: педагогика фанлари бўйича фан доктори (DSc). ...дисс. – Тошкент, 2019. – 225 б.

9. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий-методик асослари: Пед.фан.докт. ... дисс. – Тошкент: 2007. – 357 б.
10. Мухамадиева З.Р. Теоретические основы развития интеллектуально-когнитивного потенциала студентов в условиях кредитной системы обучения в вузах Республики Таджикистан. Автореф. дисс. к.п.н. – Душанбе, 2013. С.25. – 3стр) <https://www.dissercat.com>.
11. Отепбергенов Ж.С. Ахборот таълим мухити шароитида талабаларда когнитив компетентликни ривожлантириш технологияси. Пед.фан.фалс. докт. (PhD) ... дисс. – Нукус, 2020. – 130 б.
12. Пардаева М.Д. Умумий ўрта таълим мактабларида компетенциявий ёндашувни жорий этишнинг методик тизимини бошқариш (информатика ва ахборот технологиялари фани мисолида): педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). ...дис. автореф. – Тошкент, 2020. – 49 б.
13. Сергеев С.Ф., Бершадский М.Е., Чоросавай О.М. Когнитивная педагогика: технологии электронного обучения в профессиональном развитии педагога: монография. СВФУ им. М.К.Аммосова, Инст-т непрерывного проф. образования. – Якутск, 2016. – 337с. <https://www.svfu.ru/universitet/rukovodstvo-i-struktura/instituty/ipkp>].
14. Тернер Е.Ю. Цифровизация высшего образования: барьеры цифровой трансформации в высших учебных заведениях и онлайн-обучение (Осл). Вестник Чувашского государственного педагогического института им. И.Я.Яковлева. 2022. №4 (117). 170-176 стр.
15. Шамов А.Н. Когнитивный подход к обучению лексике: моделирование и реализация (базовый курс немецкого языка.- Автореф дисс. докт.пед.н., - Тамбов, 2005. – С.49. <https://nauka-pedagogika.com>